

RUSÍNI NA SLOVENSKU

Prítomnosť Rusínov na našom území písomné pramene potvrdzujú už od XIV. storočia (niektoré zdroje uvádzajú VI.-VII. storočie) preto sú Rusíni priamou súčasťou autochtónneho osídlenia severovýchodného Slovenska. V tomto zmysle by mali mať také postavenie a disponovať takými právami, ktoré vyplývajú z tejto skutočnosti. Pravda, vývoj v dávnej i nedávnej minulosti priniesol aj niektoré komplikácie, ktoré proces právneho i reálneho recipovania rusínskej menšiny urobili podstatne zložitejším a zdĺhavejším.

Odpovede na otázky o pôvode a dobe príchodu Rusínov pod južné svahy Karpát a na príľahlé časti Slovenska dodnes sú, a pravdepodobne navždy zostanú, v rovine hypotéz. Zdá sa však, že "ruské" osady strážneho typu na východnom i južnom Slovensku z XI. a XII. storočia ešte nemožno spájať s Rusínmi. Tí prišli až v rámci kolonizácie po tatárskom vpáde, hlavne z Haliče a Bukoviny, a živili sa roľníctvom. Dostali sa tak do kontaktu s etnicky a kultúrne blízkym západoslovanským obyvateľstvom, ktoré sa len postupne formovalo v slovenskú národnosť. Svoju osobitosť v podobe jazyka, kultúry, zvykov a pravoslávneho náboženstva si udržiavali len vďaka vtedajšej izolovanosti regiónov, stálej penetrácie prisťahovalcov z Haliče, ale zvlášť vďaka silnej valašskej kolonizácii v nasledujúcich troch storočiach, ktorá rusínske osídlenie posunula ďalej na západ.

Valašskí kolonisti neboli etnicky homogénni. Spočiatku išlo hlavne o Rumunov z Valašska a Sedmohradska, ktorí však boli často premiešaní ukrajinským, poľským a neskôr hlavne domácim živlom. Pôvodne pastierske obyvateľstvo, ktoré malo určité privilégia za vojenskú a strážnu službu, sa čoraz častejšie stávalo roľníckym a naopak, mnohé slovenské osady sa neskôr "povalaštili". Za týchto okolností etnická identifikácia Rusínov nebola ani možná ani potrebná.

Tento trend posilnilo tzv. druhé nevoľníctvo od začiatku XVI. storočia, ktoré úplne odstránilo výsady rusínskych kolonistov a slovenských i rusínskych poddaných roľníkov posunulo do rovnako nepriaznivých sociálnych podmienok. To ešte viac posilňovalo ich vzájomnú difúziu a zblížovanie, ktoré bolo ešte výraznejšie podporené vznikom užhorodskej únie v polovici XVII. storočia.

Uvedené skutočnosti, rovnako ako absentovanie vlastnej šľachty a rusínskeho meštianstva, stierali etnodiferencujúce znaky medzi obyvateľmi severovýchodného Slovenska, čoraz viac ich redukovali na vec konfesionalnej príslušnosti a fakticky prekážali formovaniu národného vedomia. Na čele spoločenského, teda i národného pohybu Rusínov stála najmä kňazská inteligencia, ktorá sa uspokojila s cirkevným chápaním "ruskosti" a nebola priamo zainteresovaná ani na zmenách v politickom i kultúrnom živote spoločnosti. Rusíni na Slovensku sa ocitli na pokraji asimilácie.

Na druhej strane, pozitívne v tomto smere pôsobil vznik mukačevskej gréckokatolíckej eparchie. Tunajších Rusínov viac spojila s horným Potisím, ktoré bolo predsa len otvorenejšie kultúrnym vplyvom Východu. Svoju úlohu zohrali aj niektorí biskupi (J. de Camelis, J. Bradač, M. Oľšavskij, I. Bačinskij), ktorí podnietili literárne a kultúrne aktivity duchovných i svetskej inteligencie. Po vytvorení prešovského biskupstva sa vďaka podpore zo strany biskupa J. Gaganca a zásluhou A.V. Duchnoviča stal Prešov centrom kultúrnych a národných snáh Rusínov celého Uhorska. Napriek tomu boli rusínski dejatelia revolúciou 1848/49 zaskočení.

Uvedomenie Rusínom neprinieslo ani oneskorené národné obrozenie v druhej polovici XIX. storočia, pretože národní buditeľia a dejatelia vedení A. Dobrjanským sa

hrozbe maďarizácie bránili veľkoruskou orientáciou. Tá síce dočasne mohla vyriešiť jazykovú otázku a zvýšiť sebavedomie Rusínov, ale nemohla vyústiť do ich pevného národného vedomia. Určité ústupky Rusínom zo strany Viedne v personálnej, školskej a kultúrnej oblasti boli len parciálne a prechodné. Istou alternatívou bolo stotožnenie sa Rusínov s ukrajinským národom, jej realizácii však bránili viaceré okolnosti. Boli to najmä ich slabé a nepravidelné kultúrne a politické styky s centrálnou Ukrajinou v období formovania moderných národov, rozdielna náboženská príslušnosť, obratná politika viedenského dvora i tradičný ruský centralizmus. Preto sa proukrajinské tendencie, aj to len v Podkarpatsku, začali objavovať až na prahu tohto storočia.

Začiatok XX. storočia však zastihol národnouvedomovací proces Rusínov v úpadku. Kríza dualizmu oživila maďarský nacionalizmus a vystupňovala asimilačný tlak. Špecifická etnogenéza Rusínov tak ustrnula v svojej rozhodujúcej fáze, čo znemožnilo dokonštituovať hlavné atribúty národnej formy existencie rusínskej pospolitosti. Je paradoxné, že ani vznik demokratického Československa neznamenal vyriešenie problémov. "Ruská" minorita bola síce uznaná a získala všetky menšinové práva, avšak inteligencia sa rozdelila na tri skupiny podľa koncepcie národnej identifikácie. Ruský, ukrajinský a rusínsky smer tak medzi sebou zvädzali boj za relatívnej indiferentnosti širších vrstiev obyvateľstva.

Váhavý a liberálny postoj vlády však umožnil do týchto sporov zasahovať nielen politickým stranám, ale aj subjektom spoza hraníc. Nekoncepčnosť národnostnej politiky sa tiež prejavila pri riešení jazykovej otázky, keď za oficiálny jazyk Podkarpatskej Rusi bol vyhlásený bližšie neurčený ľudový jazyk, teda nekodifikovaný dialekt, ktorý sa mal dotvárať len postupne.

Určitú konjunktúru národnopolitických úsilí rusínskeho obyvateľstva v rokoch 1938 - 1939 narušili štátoprávne zmeny a následne druhá svetová vojna. Podľa Ústavy Slovenskej republiky z 21. júla 1939 boli Rusíni akceptovaní ako národnostná menšina, v skutočnosti však boli len "trpeným" spoločenstvom. Totalitný režim Rusínov podozrieval z hungarizmu, boľševizmu i latentného schizmatizmu, preto im nedôveroval. O ich národnej identite sa v zmysle Dudášovej doktríny celkom vážne pochybovalo. V praxi sa to prejavilo limitovaním národného života, obmedzovaním národnostného školstva a prenasledovaním odporcov, ktorých sústavne pribúdalo.

Národnostná politika po obnovení Československa v roku 1945 bola ovplyvnená priebehom národnooslobodzovacieho boja, výsledkami vojny a posilnením národných, demokratických, ale aj ľavicových tendencií, ktoré úplne prevládli po prevrate vo februári roku 1948. Stranícke a štátne orgány sa usilovali doriešiť aj otázku etnicity málo vyhraneneho rusínskeho obyvateľstva, ich možnosti však limitovalo odstúpenie Podkarpatskej Rusi ZSSR. V roku 1950 bola likvidovaná gréckokatolícka cirkev, hlavná opora rusínskej orientácie. Od roku 1951 postupne dochádzalo k ukrajinizácii tlače a kultúrnych inštitúcií. V roku 1952 bolo rozhodnuté o zavedení ukrajinského vyučovacieho jazyka do všetkých národnostných škôl. Opatrenia boli realizované administratívno-direktívnym spôsobom bez ohľadu na existujúce podmienky a vôľu obyvateľstva, čo sa odrazilo vo výraznom znížení počtu osôb hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti. Ukrajinská národná rada Prjaševščiny, ktorá mala po vojne značný vplyv a autoritu, bola zatlačená do úzadia a súčasne sa so značnými problémami konštituoval Kultúrny spolok ukrajinských pracujúcich (KSUP).

KSUP sa však stal len propagátorom kultúrnej politiky KSČ medzi ukrajinským obyvateľstvom. Realizácia úloh v hospodárskej a sociálnej oblasti síce prispievala k znižovaniu zaostalosti severovýchodného Slovenska, avšak rozmiestnenie a odvetvová štruktúra budovaného priemyslu, rovnako ako tempo a metódy kolektivizácie poľnohospodárstva, nedostatočne rešpektovali špecifiká tejto oblasti a jeho obyvateľstva. Určitú nádej prinieslo prijatie ústavného zákona o postavení národností ČSSR v roku 1968. Pravda, následná "normalizácia" života spoločnosti od začiatku sedemdesiatych rokov silnou centralizáciou zrelativizovala význam federalizácie a sformalizovala i pozitívny posun v postavení národnostných menšín. Pre rusínske obyvateľstvo bolo dôležité obnovenie gréckokatolíckej cirkvi a umožnenie používať termín "Rusín", hoci len ako synonymum názvu "Ukrajinec". KSČ znovu prevzala priame riadenie štátu a všetkých sfér života spoločnosti vrátane regulácie národnostných vzťahov, čím fakticky reštaurovala totalitné pomery z päťdesiatych rokov. Dôslednou depolitizáciou kultúrnych zväzov a reglementáciou verejného života vôbec bol akýkoľvek národný pohyb na obdobie 20 rokov znemožnený. Menšinová otázka bola odsúvaná aj v dôsledku akceptovania téz o zblížovaní národov a národností a o vytváraní nového historického spoločenstva: československého ľudu.

Zvrat politických pomerov v novembri 1989 uvoľnil desaťročia potláčané aktivity, odstránil spoločenské bariéry, avšak "rozmrzil" aj nedoriešené problémy, ktorých Rusíni nikdy nemali a nemajú málo. Začali svoj ďalší pokus o národnú emancipáciu, ktorý vyvolal reakciu odporcov.

Nová situácia opäť oživila diskusiu o národnej či národnostnej identite rusínskeho obyvateľstva resp. o tom, či Rusíni sú časťou ukrajinského spoločenstva alebo osobitnou národnou individualitou. Táto diskusia či spor sa datuje už od čias tzv. rusínskeho národného obrodzenia v 19. Storočí. Po celú existenciu sporu, ktorý svoju a nezmieriteľne antagonistickú podobu nadobudol v dnešnej dobe jednoznačne prevládala prorúsinska orientácia reprezentovaná takými rodolubmi a dejateľmi, ako boli A. Duchnovič, A. Pavlovič a A. Dobriansky.

Negatívne, jednostranne do prebiehajúceho sporu vstupuje Ukrajina. Známy je dokument ukrajinskej vlády z roku 1996, ktorá v ňom pripravila plán na likvidáciu rusínskej orientácie na Ukrajine, ale aj v susedných štátoch. Bývalý ukrajinský veľvyslanec D. Pavličko sa v rozhovore pre Zakarpatskú pravdu, kde komentoval situáciu na Slovensku, vyjadril o Rusínoch, ako "z duševnej rovnováhy vyvedených jedincoch." Za čo si "vyslúžil" pozvanie na MZV SR. Rusíni na Slovensku vždy mali pocit, že schopnosť ukrajinskej strany ovplyvňovať rozhodnutia slovenskej exekutívy je vysoká. A tak na ceste za spravodlivým rešpektovaním práv rusínskej menšiny sa objavila ďalšia prekážka.

Intervencie proti zriadeniu rusínskeho oddelenia v rámci Štúdia národnostno-etnického vysielania Slovenského rozhlasu v Prešove, (napriek kladnému súhlasu Rady vlády SR a súdnemu zmiernu navrhnutého Rusínom riaditeľom SRo p. Reznikom dodnes nie je realitou.), proti finančnej podpore kultúrnych aktivít rusínskych OZ a vydávaniu periodickej a neperiodickej rusínskej (podľa správy MK SR v roku 1998 dostali Rusíni na kultúrne akcie 0,5% a Ukrajinci 5,1% z celkového množstva prerozdeľovaných peňazí, v prípade tlače Rusíni inkasovali 4,2% a Ukrajinci 14,2%) sa zdajú byť úspešné. Ukrajinizátori stále nechcú pochopiť, že pominul čas stranického nariadovania, určovania národnosti a naďalej všemožne sa snažia brániť Rusínom pri naplňovaní a realizácii ich ústavných práv.

Ďalšou kapitolou súboja obidvoch koncepcií je snaha Rusínov zaviesť vyučovanie 2 hodín rusínskeho jazyka a literatúry týždenne v 1.až 4. ročníku ZŠ na základe dobrovoľného rozhodnutia rodičov detí. MŠ SR urobilo prostredníctvom OÚ-odborov školstva prieskum a zistilo záujem asi u 580 detí. Po priamej intervencii, neraz arogantnej a hrubej, sa počet žiakov znížil na 50.

Snaha o zriadenie Katedry rusínskeho jazyka na PF PU v Prešove, ktorá má slúžiť na prípravu kvalifikovaných pedagógov pre ZŠ bola neúspešná. Akademický senát fakulty ovládaný Ukrajincami, napriek príslubu daného podpredsedovi vlády SR, odmietol prijať rozhodnutie o zriadení katedry. Situáciu zachraňoval až rektor univerzity. Zriadil Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov PU a v rámci neho rusínske oddelenie. MŠ SR uvolnilo finančné prostriedky pre 3 pracovníkov oddelenia.

Na samotnom MŠ SR sa dostali rusínske učebnice "na index." Len nové vedenie ministerstva, po voľbách 1998, zabránilo ich fyzickej likvidácii.

V súvislosti so školskou problematikou je vhodné pripomenúť údaj z histórie, uznesením UV KSS z 28. Júna 1952 boli rusínske školy premenené na ukrajinské. Zmena prebehla v 245 ZŠ, 5 SVŠ, a 4 SOŠ. V školskom roku 1997/98 sa začalo vyučovanie 2 hodín rusínskeho jazyka na 4 ZŠ a v súčasnosti ich navštevuje cca 100 žiakov.

Rusíni žijúci na Slovensku mali počas sčítania ľudu v roku 1991 po prvýkrát od konca 2. svetovej vojny možnosť slobodne si voľiť aj rusínsku národnosť

(v komunistickom období, ktoré sa vyznačovalo silnou ukrajinizáciou Rusínov, rusínska národnosť oficiálne uznaná nebola). Podľa tohto sčítania sa na Slovensku prihlásilo k ukrajinskej národnosti 13 847 občanov (0,2%) a k národnosti rusínskej 16 937 občanov (0,3%), pričom rusínsky dialekt ako svoj materinský jazyk uviedlo cca 50 000 občanov SR (podľa niektorých odhadov - P.R.Magocsi. M. Mušínska - počet tých, ktorí v súčasnosti ovládajú svoje pôvodné rusínske nárečie a inklinujú k svojej pôvodnej kultúre je cca 120 000 ľudí). Obyvateľstvo, ktoré si úplne alebo čiastočne zachovalo rusínsky charakter v reči, zvykoch, spôsobe života a pod. žije v 255 lokalitách severovýchodného Slovenska. V súčasnosti žijú Rusíni na území medzi hranicami štyroch krajín v celkovom počte asi 1,2 milióna ľudí: Zakarpatská oblasť Ukrajiny (byvalá Podkarpatská Rus) - cca 970 000 ľudí, prešovský región severovýchodného Slovenska - cca 120 000, okres Lemko na juhovýchode Poľska ako aj v iných častiach tejto krajiny - cca 80 000 ľudí a v severovýchodnej časti Maďarska cca 6 000 ľudí. Okrem toho vo Vojvodine (Bačka) a v Chorvátskej republike žije okolo 30 000 Rusínov. (Pozn. uvedené číselné údaje sú odhadmi a podľa tohto treba k nim aj pristupovať.)

Pri sčítaní obyvateľstva v máji 2001 si 24 000 uviedlo rusínsku národnosť (nárast o 41%) a ukrajinskú národnosť 10814. Počet obcí kde žije 20a viac percent občanov rusínskej národnosti stúpol oproti roku 1991 zo 68 na 92, Ukrajinci zaznamenali pokles z 18 na 6 obcí.

O tom, že obyvateľstvo tohto pôvodu sa nestotožňovala a doteraz -napriek spomenutej ukrajinizácii - sa nestotožňuje s ukrajinským národom a odmieta všetko, čo sa označuje ako ukrajinské. Svedčia o tom aj etnosociologické a etnopsychologické prieskumy Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach z roku 1991, ktoré potvrdzujú, že väčšina príslušníkov tejto národnosti necíti buď vôbec alebo len vo veľmi malej miere väzbu na ukrajinský národ a na jeho dejiny a kultúru. Ten istý výskum potvrdil tolerantné a bezproblémové súžitie medzi rusínskou menšinou a väčšinovým národom.

Iným zaujímavým ukazovateľom rusínskej orientácie je kvantitatívny vývoj rusínskej menšiny od čias prvej čs. republiky až po súčasnosť. V roku 1930 sa na území dnešného Slovenska hlásilo k rusínskej národnosti 95 359 ľudí. Po roku 1948, kedy sa rozbieha násilná ukrajinizácia Rusínov nastal dramatický pokles počtu príslušníkov tejto menšiny, hoci mali vytvorené fakticky ideálne podmienky pre návrat či osvojenie si ukrajinskej národnostnej orientácie, ktorá by im mala byť – podľa

ukrajinizátorov - etnicky, jazykovo, nábožensky a kultúrne vlastná! Ľudia v týchto dramatických pohyboch volili menšie zlo a začali sa masovo hlásiť k slovenskej národnosti. Tento dobrovoľný asimilačný trend pokračuje dodnes. Mladé pokolenia sa na rusínskych dedinách zhovára medzi sebou po slovensky. Február 1948 znamenal takto najdramatickejší zásah do rusínsko-ukrajinskej otázky.

V parlamente Rusíni nemajú priame zastúpenie. Rusínske OZ sa snažia udržiavať kontakty zo všetkými politickými parlamentnými stranami. Pravdou je, že menšia časť strán kontakty odmieta.

Veriaci Rusíni sa tradične hlásia k pravoslávnej a gréckokatolíckej cirkvi. Obidve v sebe zahrňujú elementy východného kresťanstva aj západného kresťanského sveta. Náboženstvo zostalo pre Rusínov, nech žili kdekoľvek, najdôležitejším aspektom ich života. Toto je práve prípad, keď sa v ľudovom ponímaní rusínska kultúra a identita často chápu, ako synonymum s tradičnými rusínskymi cirkvami. Rusíni po prijatí náboženstva od slovanských bratov Cyrila a Metoda ľahko adaptovali do kresťanských sviatkov niekoľko pohanských zvykov. Zimný sviatok splynul s Vianocami a Troma kráľmi, Sviatok jari s Veľkou nocou, letný slnovrat so sviatkami Jána Krstiteľa. Obidve konfesie sú pre nezasväteného pozorovateľa veľmi podobné. V obidvoch cirkviach neplatí celibát, v chrámoch sa slúži sv. Jána Zlatoustého a prijíma sa pod obojím spôsobom. Charakteristickým znakom chrámov je oltár, ktorý oddeľuje hlavnú časť – loď od prednej časti chrámu. Rusíni sa od svojich susedov odlišujú určitými rituálmi, ale predovšetkým svojou liturgickou hudbou. Hudba, prostopínia založené na tradičnom východoslovanskom nápeve a ovplyvnená miestnymi ľudovými melódiami, spočíva v speve všetkých prítomných a kantora (hudobné nástroje nie sú dovolené). Obidve konfesie sa dnes vo väčšej či menšej miere pridržiavajú Juliánskeho kalendára, ktorý je posunutý o 13 dní oproti Gregoriánskemu kalendáru. Napriek uvedeným podobnostiam sú medzi prívržencami obidvoch konfesií od 17. storočia stále trenice, a to nielen v európskej domovine, ale aj v USA. Po zákroku európskych svetských úradov, ktoré v určitých časoch prenasledovali resp. aj zakázali či už pravoslávnu, alebo gréckokatolícku cirkev sa situácia zvyčajne vyhrotila. Gréckokatolícka cirkev uznáva primát rímskeho pápeža a považuje ho za námestníka Boha na zemi, pravoslávna cirkev na druhej strane nemá celosvetovú hierarchiu, za hlavu cirkvi považujú samotného Boha. Rešpektované postavenie pápeža katolíkmi považujú za "rúhanie sa Bohu". Veriaci pravoslávnej cirkvi vyznávajú tzv. filique, čo znamená, že uznávajú, že Duch svätý pochádza nielen od Boha-Otca, ale aj Boha-Syna. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že počet veriacich pravoslávnej aj gréckokatolíckej cirkvi je rovnaký. Na Slovensku je evidentná prevaha gréckokatolíkov.

Pri vyznávaní viery nie sú známe porušenia individuálnych ľudských práv. Všeobecne známy je prípad, keď samospráva v Košiciach odmieta povoliť výstavbu pravoslávneho chrámu.

Popri už spomínaných problémoch v SRo v Prešove, výrazné zlepšenie nastalo po nástupe nového vedenia STV. Rusíni v televízii dostali primeraný časový priestor, na vlastnú prezentáciu. Relácie sa vyrábajú v rusínskom duchu a pre Rusínov.

Rusínska menšina obýva región, ktorého sa veľmi dotýkajú prebiehajúce spoločensko-ekonomické udalosti. Bývalý režim vytváral pracovné príležitosti v strediskových centrách vo veľkých podnikoch. Po ich likvidácii a úpadku poľnohospodárstva chýbajú v regióne pracovné miesta. Lokálna nezamestnanosť presahuje hranicu 30%, čo núti mnohých hľadať si obživu mimo regiónu (mnohokrát

v zahraničí, v ČR a USA). Tento trend má nepriaznivý dopad nielen na súžitie v rodine, tradične v ponímaní Rusínov stojaca na samotnom vrchole hodnotového rebríčka, ale zároveň výrazne prispieva k ďalšiemu vyludňovaniu už aj tak malých dedín.

V minulosti získať maturitné vysvedčenie bolo vďaka rozšírenej sieti ukrajinských stredných škôl pre naše deti relatívne jednoduché. (Prakticky na každej ZŠ sa ukrajinský jazyk vyučoval v rozsahu 3 hodín týždenne, ostatné predmety sa vyučovali v slovenskom jazyku). Tak sa vytvárala široká základňa maturantov, pripravených študovať na vysokých školách. Už niekoľkokrát spomínaný prieskum z roku 1991 potvrdil vysokú vzdelanostnú úroveň v regióne, prevyšujúcu v celoštátnom priemere aj Čechov a Slovákov.

V Rade vlády SR pre národnostne menšiny zastupuje Rusínov zástupca Rusínskej obrody. Táto organizácia vznikla v roku 1990 v Prešove. V okresných mestách regiónu a Bratislave pôsobia jej okresné pobočky. Ďalším prorusínskym OZ je Združenie inteligencie Rusínov Slovenska (Bratislava) s členskou základňou po celom Slovensku. Spolok Rusínov Spiša (Levoča) a Ruský klub 1923 (Prešove) pôsobia lokálne. Posledne spomínané OZ (ruský je synonymum slova rusínsky, rusky=je moskovský, sovietsky, ruský) je organizácia založená v roku 1923 a jej história je úzko spojená so slávnou činnosťou Ruského domu v Prešove. Táto organizácia zastrešovala a organizovala celý rusínsky život v regióne pred rokom 1948. Darilo sa jej svoju činnosť preniesť aj na vidiek, kde si získala úctu a rešpekt širokých mas obyvatelstva. A to sa javí dnes ako najväčší problém prorusínskych OZ, osloviť najširšie vrstvy obyvatelstva na vidieku. Svoju úlohu tu zohráva aj ďalšia z tradičných vlastností Rusínov – konzervativizmus - opatrné, až odmietavé prijímanie nových podnetov. Propagačná práca pri oslovení občanov, pozdvihnutí nízkeho sebavedomia, katastrofálneho národného povedomia je preto vysoko aktuálna.

Okrem rôznych foriem ľudovej kultúry, ako sú výšivky, maľované veľkonočné kraslice, ľudová hudba a tanec, ktorú prezentujú nielen profesionálne telesá, ale aj početne amatérske súbory sú Rusíni známi predovšetkým svojráznou a neopakovateľnou architektúrou vo forme drevených chrámov, stojacich spravidla na vyvýšenom mieste. Väčšina z nich bola postavená v 18. alebo začiatkom 19. storočia. V poslednom čase si obdiv a uznanie zaslúžila nezisková organizácia Záchrana a obnova národných kultúrnych pamiatok – drevených chrámov pod Duklou. Svojou zmysluplnou prácou bránia umieráčkiku odzvonit' skon drevených cerkví.

V prvej polovici 20. storočia vytvorili Rusíni jedinečnú maliarsku školu tzv. podkarpatský barbizón. V niekoľkých múzeách existujú stále expozície rusínskeho umenia, ikôn, a malieb. Život v minulosti zase zachytávajú expozície s tradičnou rusínskou domácou architektúrou v skanzenoch v Bardejovských Kúpeľoch, Svidníku, Humennom a Starej Ľubovni. K paradoxnej situácii dochádza vo Svidníku, v tamojšom múzeu ukrajinskej kultúry je 95% exponátov rusínskych.

Veľkou pýchou Rusínov na Slovensku je Divadlo A. Duchnoviča, jediné profesionálne rusínske divadlo na svete. Jasný rukopis dramaturga V. Turoka vyniesol a profesionalita hercov vyniesla teleso v očiach odbornej kritiky na najlepšie

mimobratislavské divadlo. Do roku 1989 divadlo vystupovalo pod označením "ukrajinské". Po zmene spoločenskej situácie a možnosti divákov prejavíť nezáujem o ukrajinský jazyk, mohlo sa divadlo preorientovať na rusínsky jazyk. Bolo veľmi zaujímavé sledovať reakcie slovenského publika pri Dňoch rusínskeho divadla v Bratislave. Mnohí boli nadšení z toho, že rozumeli jazyku o existencii, ktorého ani vari ani netušili. K paradoxom doby ale patrí skutočnosť, že divadlo nemôže, vďaka ignorácii starostov na mnohých dedinách vystupovať. To je tiež dôsledok schizofrenického rozdelenia našej pospolitosti.

Pri vyratúvaní kultúrnych ustanovizní v našom prostredí nesmieme zabudnúť na Múzeum moderného umenia A. Warhola v Medzilaborciach. Je venované pamiatke a dielu najslávnejšieho Rusína všetkých čias, potomka rodičov z neďalekej obce Miková.

Medzi základne predpoklady zabezpečujúce rozvoj rusínskej menšiny na Slovensku patrí stabilné demokratické prostredie aktuálne pre celú slovenskú spoločnosť. Čiže také prostredie, v ktorom budú nielen rešpektované všetky práva, ale predpoklad, že väčšinové obyvateľstvo sa zbaví jednoduchého schematickeho nazerania na menšiny, spravidla plného negatívnych predsudkov. K základným predpokladom patria nielen deklarované, ale aj realizované podporné projekty zamerané na sociálny, ekonomický a kultúrny rozvoj regiónu severovýchodného Slovenska. Tento krok upevní vysoký stupeň lojality Rusínov k tomuto štátu. K rozvoju lokality by prospelo aj znovu zavedenie tzv. málotriedok. Tento proces sa však javí, ako nielen finančne, ale aj organizačne ako veľmi náročný, ba až nemožný. Na druhej strane príchod pedagógov by znamenal aj výraznejší príspevok ku kultúrnemu a spoločenskému oživeniu prostredia, ktoré zdá sa aj v nových ekonomicko-spoločenských podmienkach sa javí ako ideálne miesto pre pestovanie vidieckej turistiky a zimných športov. Pozitívnymi príkladmi by vytvoril výrazný priestor pre prezentovanie rusínskych tradícií v oblasti stravovania, folklóru a remesiel. Výrazným vkladom k výchove novej generácie vzdelaných a slobodných Rusínov by mala byť elitná stredná škola gymnaziálneho typu so zameraním na informatiku a marketing. V oblasti posilňovania národného povedomia je nutná popularizácia histórie Rusínov. Jednou z foriem je vydávanie nových prác s uvedenou problematikou a rozhodne sa musí prikrčiť aj k novým vydaniam starších prác. Povinnosťou celej spoločnosti je uchovať pre nasledujúce generácie nesmierne bohatstvo našich predkov. Nemalú úlohu na poli všeobecnej osvetly musí zohrať verejnoprávny rozhlas a televízia.

K veľmi dôležitým aspektom rozvoja menšiny patrí aj udržiavanie úzkych kontaktov z Rusínmi v zahraničí, predovšetkým v Poľsku, na Ukrajine, v Maďarsku a Juhoslávii. Po kodifikovaní "národnej" verzie rusínskeho jazyka v roku 1995 je nevyhnutné zblížiť jednotlivé verzie k vypracovaniu univerzálnej podoby jazyka.

Takmer 10 rokov nemilosrdne zápasia, našťastie len na stránkach tlače a na odborných podujatiach, stúpenci rusínskej a ukrajinskej orientácie. Mali by však viac diskutovať než rekrimovať, viac sa stretávať než ignorovať, viac hľadať odpovede na nezodpovedané otázky než ochranu a spojencov. Musia sa naučiť nachádzať východiská, ba možno aj kompromisy. Rusíni majú právo bojovať o svoje plné uznanie, používať svoj spisovný jazyk, využívať všetky menšinové práva. V tom majú

sympatie a podporu všetkých demokraticky zmýšľajúcich ľudí. Na druhej strane si však musia uzvedomiť, že vo svojom zápase, aj keď z objektívnych príčin, sa omeškali o celých 150 rokov, že Európa a celý civilizovaný svet sú už dnes omnoho ďalej. XIX. storočie naplnené národnoemancipačným hnutím už dávno skončilo. Končí sa i 20. storočie so svojimi neúspešnými pokusmi o presadenie triedneho či nacionálneho kolektivismu. Cesta Rusínov na konci 20. tisícročia preto musí byť už iná. Musí to byť cesta národnej a kultúrnej emancipácie, hľadania dôstojného miesta v sprievode národov k pokroku a humanite, cesta bez politického narcizmu a deštrukcie. Rusíni majú právo bojovať za svoje práva odhodlane a aktívne. Nemajú však právo, a nemá ho ani žiaden iný národ, povýšiť svoju pospolitosť na individuum. To je totiž základ fanatizmu, ktorý zákonite vedie k násiliu. Platí totiž, že aj veľmi pozitívne idey, ak sú prehnané do krajnosti, deformujú skutočnosť. Slúžia iba sebe a nie človeku, ktorý je jediným dôstojným cieľom.

Problematika národnostných menšín je komplexom otázok, ktoré majú pre Slovensko a jeho účasť v európskych integračných procesoch veľmi veľký význam. Etnické minority nielen ovplyvňujú mnohé aspekty vnútornej politiky a celkovú atmosféru v spoločnosti, ale aj výrazne determinujú vzťahy nášho štátu k susedným krajinám. Okrem toho, národnostná politika postkomunistických štátov ako dôležitý ukazovateľ stupňa politickej transformácie je zo strany celoeurópskych orgánov a inštitúcií systematicky monitorovaná a pravidelne pertraktovaná tak v rámci bilaterálnych vzťahov, ako aj na medzinárodnom fóre. Riešenie rusínskej otázky je jej veľmi dôležitou stránkou, hoci v politickej praxi i v masmédiach je často prekrytá problémami späťmi s maďarskou a rómskou minoritou.